

UTEYBE (Benî Uteybe)

Hindî ile Reşîdîler arasındaki mücadeleyi anlatan atışmalar meşhurdur. İbrâhim Paşa'nın 1818 Dir'iye kuşatmasında olduğu gibi Osmanlı ordusunda yer alan Uteybe kabilesine mensup askerler, Suûdîler'le (Abdülâzîz b. Abdurrahman) Şerîfler (Şerîf Hüseyin) arasındaki mücadelelere katıldılar. İbn Suûd ile birlikte 1907'de Reşîdîler'e üstünlük sağlayan Uteybeliler, bundan sonra Suûdîler'le iş birliğine devam ettiler de Şerîf Hüseyin'e karşı büyük sempati duyuyorlardı. Bir süre Şerîf Hüseyin'le beraber hareket ettiler, ardından Suûdîler'in safına geçerek Suudi Arabistan'ın kurulmasında önemli rol oynadılar. Kabile mensupları Uteybî nisbesiyle anılır. Bunlar arasında Şeyh Abdülhamîd b. Abdülâzîz el-Es'adî ve Türkî el-Gaddâh gibi âlim, şair ve edipler sayılabilir. 1979'da Kâbe basınına gerçekleştiren hareketin liderliğini Cühayman b. Muhammed el-Uteybî üstlenmişti. Günümüzde de Arap yarımadasında bilinen kabilelerin en büyüklerinden olan, Necid ve Kasım'de yoğun biçimde yaşayan Benî Uteybe ve kollarına Bahreyn, Küveyt ve Katar'da da rastlanır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kelbî, *Cemhere* (Nâcî), s. 264, 312, 383; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 241; Ali b. Tâceddin es-Sincârî, *Menâ'ihu'l-kerem fi ahbâri Mekke ve'l-beyt ve vülâti'l-Harem* (nşr. Mâcîde Faysal Zeke-riyyâ – Melîk M. Hayyât), Mekke 1419/1998, IV, 186; V, 349-350, 355-356; A. Musil, *Northern Nejd*, New York 1928, s. 268-288; Emin er-Reyhânî, *Târîhu Necdî'l-hadis*, Beyrut 1988, tür.yer.; Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahse'da Osmanlı Hakimiyeti: Vehhabî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*, Ankara 1998, s. 148, 167, 189; M. Süleyman et-Tayyib, *Mevsû'atü'l-kabâ'ili'l-'Arabîyye*, Kahire 1421/2001, V, 744-894; Türkî el-Kaddâh el-Uteybî, *Kabiletü 'Uteybe fi kitâbâtî'r-rehâleti'l-garbiyyin*, Beyrut 1426/2006; H. Kindermann – [C. E. Bosworth], "Utayba", *El²* (İng.), X, 942-944.

MUSTAFA L. BİLGE

UTRÛŞ

(bk. HASAN el-UTRÛŞ).

UVEYM b. SÂİDE

(عويم بن ساعدة)

Ebû Abdîrrahmân
Uveym b. Sâide b. Aîş el-Ensârî
(ö. 23/644'ten önce)

Sahâbî.

Milâdî 570-580 yılları arasında Medine'de doğdu. Aslen Kuzey Arabistan'da yaşayan Belî kabilesinden geldiği ve Medine'ye Evs kabilesi boylarından birinin antlaşma-

lısı (halîf) olarak yerleştiği rivayet edilmişse de Uveym, Kubâ'nın sakinleri Evs kabilesinin Amr b. Avf oğullarındandır. Babası kabilenin ileri gelenlerindendi; annesi aynı kabilede Umeyre bint Sâlim b. Seleme'dir. Mekke'de Hz. Peygamber'le ilk defa görüşüp İslâm'ı kabul eden Medineliler'den birinin Uveym b. Sâide olduğu nakledilir. Vâkîdî'ye göre her iki Akabe biatına katılmış; Mûsâ b. Ukbe, İbn İshak ve Ebû Ma'ser es-Sindî'ye göre ise yalnız İkinci Akabe Biati'nda bulunmuş ve Resûl-i Ekrem'i Medine'ye davet ederek onu ölümü pahasına korumaya söz verenler arasında yer almıştır. Medine'de özellikle kendi kabilesinde İslâm'ın yayılması için büyük gayret gösterdi. Hicret sırasında Medine'ye girmeden önce Kubâ'ya inen müslümanları ve ardlarından gelen Resûlullah'ı karşılayan ve ağırlayanların başında gelir. Hz. Peygamber onu bir rivayete göre Ömer, diğer bir rivayete göre Hâtîb b. Ebû Beltea ile kardeş ilân etti. Bedir, Uhud ve Hendek gazveleri başta olmak üzere Resûl-i Ekrem'in bütün seferlerine katıldı ve önemli görevler ifa etti. Resûlullah bir yerde konakladığında çadırının, bir eve girdiğinde o evin kapısında nöbet tutar, sorumsuz ve art niyetli kimselerin onun yanına girip rahatsız etmelerine engel olurdu. 2. yılda (624) yahudi Benî Kaynukâ kabilesinin Medine'den sürülmesine karar verilince münafıkların reisi Abdullah b. Übey b. Selûl, yahudilerden oluşan bir heyetin başında sürgünü durdurmak amacıyla görüşmek üzere Hz. Peygamber'in yanına geldiğinde kapıda Uveym b. Sâide ile karşılaştı ve onu dikkate almadan içeriye geçmek istedi. Karşısına dikilen Uveym kendisine Resûl-i Ekrem'den izin almadığı takdirde görüşmeyeceğini söyledi. Buna öfkelenen Abdullah zorla içeri girmeye kalkınca mukavemet gösteren Uveym, çıkan arbedede Abdullah'ı başından yaraladı ve onun Resûlullah'ın huzuruna girmesini engelledi (Vâkîdî, I, 178). Uveym, savaşlarda elde edilen ganimetlerin taksiminde ve devlet tarafından uygulanan kısas ve ölüm gibi cezaların infazında da görev alırdı. Kur'ân-ı Kerim'de bahsi geçen, takvâ üzerine kurulu mescidin içinde ve çevresinde bulunup temizlenmeyi sevdiği belirtilen insanların (et-Tevbe 9/108) Kubâlîlar olduğu nakledilmiş, Uveym b. Sâide'nin bunların içinde yer aldığı özellikle belirtilmiştir (İbn Sa'd, III, 459-460; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, s. 291).

H. Peygamber'in vefatından hemen sonra ensarın Benî Sâide çardağında top-

lanıp hilâfet konusunu görüştüğü haberi Mescid-i Nebevî'ye ulaşınca Hz. Ebû Bekir ve Ömer oraya gitmek üzere hareket etmiş, yolda Uveym b. Sâide önlerine çıkarak hararetli tartışmaların yaşandığı ensarın yanına gitmemelerini, hilâfet meselesini kendi aralarında halletmelerini tavsiye etmiştir (İbn Sa'd, III, 460). Gerek Ebû Bekir gerekse Ömer halife seçildiğinde Uveym b. Sâide kendilerine ilk biat edenlerden oldu. Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde (634-644) altmış beş veya altmış altı yaşında Medine'de vefat etti. Cenazesine katılan Ömer onu hayırlı bir insan diye nitelemiş, Resûl-i Ekrem devrinde cihad maksadıyla sancak açıldığında altında ilk toplananlardan birinin Uveym olduğunu belirtmiştir (Buhârî, s. 44; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, s. 291-292). Uveym'in Hz. Peygamber hayatta iken vefat ettiğine dair rivayet muteber sayılmamıştır. Resûlullah'ın "cennetlik bir insan" dediği Uveym (İbn Sa'd, III, 459) Hazrec kabilesinden Ümâme bint Bükeyr b. Sa'lebe ile evlenmiş ve Utbe, Süveyd, Karaza, Abdurrahman adlarında oğulları olmuştur. Kendisinden yedi rivayet intikal etmiş, bu rivayetler oğulları Utbe ve Abdurrahman tarafından nakledilmiştir (İbn Hazm, s. 180-181; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 155).

BİBLİYOGRAFYA :

Vâkîdî, *el-Megâzî*, I, 102, 159, 178, 305, 405, 498, 516; II, 1073; İbn Hişâm, *es-Sire²*, II, 433, 506, 688; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 218, 219, 220; III, 272, 459-460, 553; Buhârî, *et-Târîhu's-sagîr*, s. 44; Belâzürî, *Ensâb*, I, 239, 241, 253, 271, 275, 332; İbn Hazm, *Esmâ'ü's-sahâbeti'r-ruvât* (nşr. Seyyid Kesrevî Hasan), Beyrut 1412/1992, s. 180-181; İbn Abdülber, *el-İstî'âb* (Bicâvî), III, 1248; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ²*, I, 503-504; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: 'Ahdü'l-Hulefâ²'r-râşidin*, s. 291-292; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İşâbe* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr.), Beyrut 1415/1995, IV, 619-620; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut 1404/1984, VIII, 155; M. Saîd Mübeyyaz, *Mevsû'atü hayâtî's-sahâbe*, Beyrut 1421/2000, V, 2917-2918.

MEHMET EFENDİOĞLU

UYEYNE b. HİSN

(عينة بن حصن)

Ebû Mâlik Uyeyne b. Hısn
b. Huzeyfe el-Fezârî
(ö. 30/650 [?])

Fezâre kabilesinin reisi,
müellefe-i kulûbdan.

Asıl adı Huzeyfe olup geçirdiği bir yüz felci yüzünden gözleri küçüldüğü için "Uyeyne" (küçük gözlü) lakabıyla tanınmıştır. Desinin babası Bedr'e nisbetle Uyeyne b. Bedr diye de anılır. Babasının ölümünden

sonra Fezâre kabilesinin reisi olmuş. Câhiliye döneminde İkinci Ficar savaşlarının başlamasına yol açan Ukâz panayırı başkını kendisi düzenlemiştir. Hz. Peygamber, Uveyne ile ilk defa Dûmetülcendel seferi sırasında karşılaştı; o dönemde kuraklık yaşanan Benî Fezâre'ye ait Vâdilkurâ'dan emniyetle geçmesi için Uveyne'nin İslâm topraklarındaki Tağlemeyn'de hayvanlarını otlatmasına izin verdi. Üç ay burada kalan Uveyne kuraklıktan sonra bölgesine döndü.

Uveyne, Hendek Gazvesi'nde Medine'yi kuşatan müşrik ordusundaki Fezâreliler'in kumandanıydı. Kuşatma uzayınca Resûl-i Ekrem, düşman ordusundan çekilmesi için Uveyne'ye Medine'nin yıllık hurma mahsulünün üçte birini vermeyi teklif etti, Uveyne ise yarısını istedi. Anlaşma imzalanmak üzereyken sahâbeden Üseyd b. Hudayr, Sa'd b. Ubâde ve Sa'd b. Muâz sonuna kadar çarpışmaya hazır olduklarını söyleyerek Resûlullah'ı bundan vazgeçirdiler. Bu kazançtan mahrum olan Uveyne, dört ay kadar sonra (Muharrem 6 / Haziran 627) kırk adamıyla birlikte Medine-Suriye yolu üzerindeki Gâbe mevkiinde otlatılan Hz. Peygamber'e ait yirmi sağmal deveyi bir gece baskınıyla ele geçirdi. Bu sırada develerin başında bulunan Ebû Zer el-Gifârî'nin oğlunu öldürdü, Ebû Zerr'in karısını da alıp götürdü. Resûl-i Ekrem'in emriyle hemen yola çıkan bir grup sahâbî kendilerine yetişti ve Uveyne'nin oğullarından Hubeyb ve Abdurrahman ile yeğeni Mes'ade'yi öldürerek develerin bir kısmını geri aldı. Sahâbîler kendilerine katılmak üzere yola çıkan Resûlullah'la Zûkared mevkiinde buluştular. Gâbe veya Zûkared Gazvesi denilen, vakit namazlarının "korku namazı" (salâtü'l-havf*) şeklinde kılındığı bu seferde Hz. Peygamber beş gün kadar kalıp düşmanı bekledi, ardından Medine'ye döndü (bk. GÂBE GAZVESİ).

7 (628-29) yılında Resûl-i Ekrem Hayber seferine çıktığında Uveyne ve adamlarına tarafsız kalmaları için birtakım vaadlerde bulunduysa da Uveyne yahudilerin safında kalmayı tercih etti. Ancak Resûlullah'ın, Hayber'den önce onların memleketine yürümeye teşebbüs etmesi üzerine Uveyne ve adamları Hayber'den ayrılıp yahudileri yalnız bıraktılar. Savaşın ardından Uveyne Medine'ye gelerek tarafsız kalması karşılığında kendisine önerilen malları talep etti, fakat olumlu cevap alamadı. Birkaç ay sonra Medine üzerine baskın yapmayı planlayan Gatafânîlar'a Uveyne'nin yardım etme niyetinde olduğu anlaşıldı. Hz. Pey-

gamber'in gönderdiği Beşîr b. Sa'd kumandasındaki 300 kişilik bir kuvvet tarafından yenilgiye uğratıldı.

Mekke'nin fethinden sonra müslüman olan Uveyne'nin fetihden önce İslâm'ı benimsediği söylenmekle birlikte kendi ifadeleri, onun hem fethe hem Huneyn ve Tâif seferlerine sırf mal ve cârîye elde etmek için katıldığını ortaya koymaktadır. Tâif Muhasarası'nın ardından gelen Hevâzin heyeti esir düşen yakınlarını geri istedikleri vakit Uveyne ile diğer bir kişi dışında herkes hissesini geri verdi. Uveyne ise payına düşen yaşlı bir kadını ancak uzun uğraşlar sonunda iade etti. Resûl-i Ekrem, Uveyne'ye Hevâzinliler'den elde edilen ganimetten 100 deve ile Hz. Ali'nin Yemen'den gönderdiği külçe altının dörtte birini verdi. Bu dönemde artık İslâm'ı kabul ettiği anlaşılan Uveyne, 9 yılının Muharrem ayında (Mayıs 630) hepsi kendi kabilesinden olan elli atlı ile zekât vermek istemeyen Benî Temîm üzerine gönderildi. Benî Temîm mensupları kaçınca o bölgede yaşayan ve aynı kabilenin bir kolu olan Benî Anber'e saldırıp bazılarını esir alarak Medine'ye getirdi.

Uveyne, Resûlullah'ın vefatından sonra irtidad edip peygamber olduğunu iddia eden Tuleyha b. Huveylid el-Esedî'ye katıldı. Onun yanında savaşırken Hâlid b. Velîd tarafından esir alınıp Medine'ye götürüldü. Medine yollarında çocuklar kendisine, "Ey Allah düşmanı! İmandan sonra küfre mi düştün?" deyince o, daha önce de Allah'a inanmadığını söyledi; ancak tekrar İslâm'ı kabul etmesi üzerine Hz. Ebû Bekir tarafından salıverildi. Uveyne'nin, Akra' b. Hâbis'le birlikte Hz. Ebû Bekir'in yanına gelerek kendilerine arazi verilmesini istediği, halifenin de onlara buna dair bir belge verdiği kaydedilir. Fakat Hz. Ömer, İslâm'ın müellefe-i kulûbun desteğine ihtiyacı kalmadığını belirterek ellerindeki belgeyi yırtıp atınca Hz. Ebû Bekir'e şikâyet etmişlerse de bir sonuç alamamışlardır. Hayatının son dönemlerinde kör olduğu belirtilen Uveyne'nin ölüm tarihi bilinmemekte, ancak Hz. Osman'ın hilâfetinin ikinci devresine kadar hayatta kaldığı anlaşılmaktadır. İbn Hacer, Uveyne'nin irtidad ettiği gerekçesiyle Hz. Ömer tarafından öldürüldüğü haberini Şâfiî'den başka hiç kimsenin zikretmediğini, bu haberin doğru olması halinde Uveyne'nin sahâbî sayılamayacağını söylemektedir. Fakat ona göre Uveyne muhtemelen tekrar İslâm'ı kabul ettiği için Hz. Ömer kendisini öldürmemiştir (el-İşâbe, III, 55).

Birçok rivayette adı geçen Uveyne'den sadece iki hadis nakledilmiştir.

Kaba bir bedevî olarak tanınan Uveyne'nin müslüman olmadan önce ve sonraki dönemlerde yaptığı kabalıklara dair birçok rivayet nakledilir. Bir gün Hz. Peygamber'in yanına izinsiz girmiş, kendisine tepki gösterilince de hiçbir Mudarlı'dan izin almaya gerek görmediğini söylemiştir. Örtünmeyle ilgili âyetlerin inmesinden önce Resûlullah'ın yanına geldiğinde Hz. Âişe'yi görmüş ve Resûl-i Ekrem'e münasebetsizce onu boşayıp daha güzel olan kendi karısını almasını teklif etmiştir. Buna öfkelenen Hz. Âişe onun kim olduğunu sorunca Resûlullah, "Ahmak bir adam, ancak kavmi ona itaat ediyor" cevabını vermiştir. Bir defasında Hz. Peygamber, Uveyne'nin karısından geldiğini görünce onu kötülemiş, fakat yanına geldiğinde iltifat edip güleryüz göstermiştir. Bunun sebebini soranlara da insanların en kötüsünün, şerinden emin olunmak için kendisine izzet ve ikramda bulunulan kimse olduğunu belirtmiştir (Buhârî, "Edeb", 38, 48, 82). Resûl-i Ekrem'in, torunlarından birini öptüğünü görünce kendisinin on çocuğu olduğu halde hiçbirini öpmediğini söyleyen, bunun üzerine Hz. Peygamber'in hakkında, "Merhamet etmeye merhamet olunmaz" (Buhârî, "Edeb", 18) dediği kişi de Uveyne'dir.

Uveyne kabalıklarını Hulefâ-yi Râşidîn zamanında da sürdürmüştür. Hz. Ömer döneminde yeğeni Hür b. Kays'ın ricasıyla huzuruna çıkabildiği halifeye adaletli davranmadığını, insanlara kendilerini hoşnut edecek ihsanlarda bulunmadığını söyleyince öfkelenen Hz. Ömer kendisini cezalandırmaya niyetlenmişse de Hür'ün araya girmesiyle bundan vazgeçmiştir. Uveyne'nin kızı Ümmü'l-Benîn ile evli olan Hz. Osman bir gün Uveyne'yi akşam yemeğine davet etmiş, o da oruçlu olduğunu, gece orucunun kendisine gündüz orucundan daha kolay geldiğini söylemiştir. Bu lâubali tavırları yüzünden Uveyne'nin İslâm'ı samimiyetle kabul edip etmediği hususunda her zaman şüphe duyulmuştur. Vâkıdî, Medine çevresinde münafık bedevîlerin bulunduğunu bildiren âyetle (et-Tevbe 9/101) Uveyne ve kavminin de kastedildiği kanaatindedir (el-Megâzî, III, 1025, 1072).

BİBLİYOGRAFYA :

Vâkıdî, *el-Megâzî*, II, 537-539; III, 946-954, 974-975, 1025, 1072; İbn Hişâm, *es-Sire*², II, 215, 223, 281, 485, 489-490, 561, 621, 627-628; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 62, 66, 73, 80-82, 120, 160; III, 54, 92, 532; IV, 246; İbn Ebû Şeybe, *el-Muşan-*

UYEYNE b. HİSN

nef (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1409/1989, IV, 171; VII, 425-426; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 149, 302-304, 342, 603-604; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), II, 564-566, 595-597; III, 85-88, 90-92, 256-257, 259-260; Taberânî, *el-Mu'cemû'l-kebir* (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi), Beyrut, ts. (Dâru ihyâ'i't-tûrâsi'l-Arabî), II, 304-305; Dârekutnî, *es-Sünen* (nşr. Abdullâh Hâşim Yemânî el-Medenî), Kahire 1386/1966, III, 218; İbn Abdülber, *el-İstifâb*, III, 1249-1251; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 331; Kurtubî, *el-Câmi'*, XIV, 220-221; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*: 'Ah-dü'l-Hulefâ'r-râşidin, s. 347-352; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-âzîm*, Beyrut 1385/1966, V, 488; İbn Hacer, *el-İşâbe*, III, 54-55; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (trc. Mehmet Yazgan), İstanbul 2004, s. 204-205, 425, 429-432, 443, 811-814; M. Lecker, "Uyayna b. Hışn", *El*² (İng.), X, 959-960.

BÜNYAMİN ERUL

UYGURLAR

Orta Asya'da bir Türk kavmi.

Önceleri Ötüken'de (bugünkü Moğolistan), daha sonra Uluğ Türkistan denilen Orta Asya'nın değişik bölgelerinde devletler kuran Uygurlar bugün Doğu Türkistan'da yaşamaktadır. Uygur adının aslı tam olarak bilinmemektedir. Kaşgarlı Mahmud'un bu adla ilgili verdiği bilgi daha çok halk etimolojisine dayanır. Uygurlar'dan bahseden Çin kaynakları onları Hunlar'ın soyundan kabul eder ve Hui-ho (uçan şahin) adıyla kaydeder. Akraba kavimlerle birlikte Dokuz Oğuz-On Uygur diye isimlendirilirler. IV-V. yüzyıllarda Toba Devleti zamanında Töles adını aldılar. Çinliler'e göre Uygurlar kalabalık bir topluluk değildi, fakat çok kabiliyetli ve cesurdu; yüksek tekerlekli (kao-chih) arabaları vardı, gerek göçlerde gerekse savaşlarda bu arabaları kullanırlardı. Selen-ga ve Orhon nehirlerinin kıyılarında oturan Töles oymakları Göktürk Devleti kurulunca onların egemenliğini tanıdı. Baykal gölünün güneyindeki bozkırlarda iç işlerinde serbest olarak yaşadılar. VII. yüzyılda Göktürkler Çinliler'e yenilince Töles birlikleri dağıtıldı.

Göktürk Devleti'nin zayıf çağı olan VII. yüzyılın başında Uygur, Bugu, Bayırku, Tongra gibi kabileler bir reisin hâkimiyeti altında toplanıp siyasî birlik oluşturdular. Reislerinin unvanı "İrkin" idi. İrkin'in P'u-sa adlı oğlu 630'dan sonra Göktürkler'in kuzey sınırlarına akınlar yapmaya başladı. Göktürkler bu Uygur-Töles akınlarını durdurmak için bir ordu gönderdilerse de başarı sağlayamadılar. Bu durum Uygurlar ve Tölesler'e büyük itibar kazandırdı. Göktürkler'in zayıfladığı bu çağda Orta As-

ya'nın kuzeyinde başlıca iki kuvvet vardı: P'u-sa'nın emrindeki Uygur Tölesleri ve Sirtarduş Tölesleri. 646 yılından sonra Uygurlar yine bir liderin (ilteber) idaresinde bulunuyorlardı, fakat bu kişi Çinliler'in adımı durumundaydı. Sirtarduş Tölesleri de Çin'in müttefiklerine yenilip Uygurlar'ın idaresine girmeye mecbur oldular. Böylece Orta Asya'nın doğu kısmı bir Çin eyaleti haline geldi. Çinliler'ce desteklenen ilteber kendini kağan ilân etti ve Göktürk tarzında teşkilât kurdu. Ancak bunu gerçek bir kağanlık dönemi olarak kabul etmek güçtür. Zira Uygur Tölesleri, Çin hâkimiyetinden kurtulmaya çalışıyordu. 648'de ilteber öldürüldü ve yerine halkın benimsediği bir reis getirildi, fakat o da Çinliler'in hilesine kurban gitti. Uygurlar'ın isyanından korkan Çinliler, onlarla Ch'i-pi Tölesleri ile arasında anlaşma sağlayıp büyük vaadlerde bulunarak Batı Göktürkleri'ne saldırımlarına yol açtılar. Çinliler gittikçe kuvvetlenip Batı Göktürkleri'ni devamlı mağlûp ettiler. Uygurlar da Po-jun adlı başka bir reisin idaresine girmişti. Bunlar 651'de Çin adına Kore isyanını bastırdılar, Batı Göktürk savaşlarına katıldılar. 656'da On Oklar'a karşı zafer kazandılar, Taşkent'e kadar ilerlediler. 661-663 yıllarında Çin'e baş kaldırdıysa da başarılı olamadılar. Göktürk Devleti ikinci defa kurulduğu zaman Uygurlar yine bu devletin içinde yer aldılar. 742-743'te Göktürkler'in hâkimiyeti altında bulunan Karluk, Basmıl ve Uygur oymakları Göktürk Kağanı Ozmış'ı mağlûp ederek öldürdüler. Göktürk Devleti ortada kalkınca Basmıllar'ın idaresinde yeni bir kağanlık kuruldu. Uygurlar sol (doğu), Karluklar sağ (batı) yabguluğu teşkil ettiler. 745 yılında Uygur yabgusu Basmıl kağanını yenilgiye uğratıp kendini kağan ilân etti ve Kutluğ Bilge Köl unvanını aldı; böylece Büyük Uygur Kağanlığı kurulmuş oldu. Bu esnada Uygurlar'ın kendi birlikleri Yaglakar, Hu-tu-ku, Hu (Chiou-lo-wu = Kürebir), Küremür, Mo-ko-hsi-chi (Baga-sıgır), A-Wu-ch'e (Ebirçeg / Abırçak), Hu-wu-su, Yo-wu-ku (Yagmurkar), Hsi-ye-wu (Ayavire / Ayabire = Ayamur / Aymur) adlı dokuz oymaktan oluşuyordu. Uygurlar kağanlık süresince Çinliler'le görünürde dostça yaşadılar. İyi münasebetleri geliştirmek amacıyla kurulan akrabalık bağları da bunu destekledi. Bu devirde Uygurlar, Çin'de rahat otorite kurabilmek için bu ülkeye yardım ettiler ve yıllık vergi aldılar. İmparatorun sadece bir isimden ibaret kaldığı zamanlar geldi. Gerileme devrinde ise Çinliler entrikalarıyla yıkılışa başrolü oynadılar.

Moyen-Çor (Bayan-Çor) Kağan'la kuvvetlenen, Maniheizm'i resmen kabul eden Bö-gü Kağan ile parlayan, Kutluğ Bilge Kağan ile zirveye ulaşan Uygurlar 821'den sonra gerilemeye başladılar. Kuzeyde Kırgızlar'la tekrar savaş çıktı. Ülkede Çin sarayının entrikaları kağanlık ailesinin gücünü zayıflattı. 840 yılındaki Kırgız saldırısı kağanlığın sonunu getirdi. Bunda savaşçı ruhunu gevşeten Maniheizm'in rolü büyüktür. Yenisey kıyılarında kuvvetli bir devlet kuran Kırgızlar Uygurlar'ı yenilgiye uğratınca baskından kurtulabilen Uygurlar çeşitli bölgelere dağıldılar. On beş Uygur kabilesi batıya Karluklar'a gitti. Diğer bir grup Çin'in kuzeyindeki Kansu vilâyetine göç etti ve Kan-chou şehrinde yeni bir Uygur Devleti kurdu; bunlar daha sonra Sarı Uygurlar adıyla anıldı. On üç kabileden ibaret başka bir grup Çin'in güney sınırlarına kadar indi. Diğer kabileler Doğu Türkistan'a göç edip Turfan, Kuça, Karaşar şehirlerine ve civarına yerleştiler. Uygurlar'ın en büyük topluluğu olan bu son gruplar kaynaklarda Dokuz Oğuzlar diye geçer. Küçük bir grup da doğuda Hsi-wei'ler'e sığındı. Bir bölümü Kırgızlar tarafından yok edildi, bir kısmı da Beşbalık şehri yöresine yerleştirildi. Bunlar sonradan Beşbalık Uygurları adıyla tarihe geçen Uygurlar'ın atalarıdır. Ayrıca Kitan ve Kay kabileleri-

Bezeklik'te Uygur asilzâdelerinin tasvir edildiği duvar resmi (Berlin Staatliche Museen)

